

## SUBJECTIEVE BELEVING ALS PENITENTIAIRE REALITEIT

*'Als vogel in de lucht zo vrij  
Heb 'k altijd rondgevlogen.  
Zou ik om twee fluwelen ogen  
Begeven mij in slavernij?'*

*C.J. Kelk, De Zwarte Bruid (opera parodistica, 1950)*

In 1970, dus veertig jaar geleden, kwam Martin Moerings werken op het toenmalige criminologische instituut te Utrecht, dat gevestigd was aan de Koningslaan met het uitzicht op het Wilhelminapark. Dit zou vanaf 1974 naar zijn oprichter Willem Pompe Instituut gaan heten. Het schetterende gekwaak van de eendjes in de parkvijvers verstoorde onze concentratie soms een beetje. Martin was in die dagen een ietwat verlegen, pas afgestudeerde socioloog uit Tilburg die al enig onderzoek had gedaan, onder meer voor het NISSO. Nu was hij aangetrokken voor het verrichten van een gesubsidieerd onderzoek naar de sociale contacten van gedetineerden voor, tijdens en na hun detentie, in het bijzonder vanuit de veronderstelling dat deze er niet beter op zouden worden. Het onderzoek stond onder leiding van de penologisch en penitentiair deskundige R.Rijksen.

Hiervoor moesten overal in den lande vele vraaggesprekken worden gevoerd met ex-gedetineerden en met voor hen significante relaties. Dit onderzoek sloot in hoge mate aan bij de penologische traditie van de multidisciplinaire Utrechtse School,<sup>1</sup> waarvan de representanten in de personen van de criminoloog G.Th. Kempe, de kinderrechtsdeskundige mevrouw J. Hudig en R. Rijksen nog volop aanwezig waren. Daarbij hoorde ook W.M.E. Noach, die na zijn hoogleraarschap in Djakarta door Pompe als tweede criminoloog in 'zijn' instituut was opgenomen. Allen die bij het criminologisch instituut werkzaam waren, zowel de juristen als de criminologen, penologen, forensisch psychiaters en psychologen, stelden in hun wetenschap en hun beroepsuitoefening de aan het strafrechtelijk systeem onderworpen justitiabelen als medemens centraal, die met menselijke waardigheid dient te worden benaderd en bejegend. Het is frappant dat de maatstaf van de menselijke waardigheid (human dignity) inmiddels in de uitspraken van het EHRM, in het bijzonder terzake van schending van art. 3 EVRM, sterk aan betekenis heeft gewonnen.<sup>2</sup>

Rijksen zelf was ooit de pionier van het empirisch-penologische onderzoek in Nederland vanwege de door hem verzamelde en geordende meningen van gedetineerden over de strafrechtspleging (op basis van door hemzelf uitgelokte brieven van gedetineerden), die in 1958 werden uitgegeven in het zogenoemde 'Groene Boek van Rijksen'. Daarna volgde nog zijn onderzoek naar de beleving van de lange gevangenisstraf in de koepel van Breda dat zowel was gebaseerd op uitlatingen van gedetineerden als van personeelsleden. Zijn daaruit voortgevloeide boek 'Vijf jaar tot levenslang' verscheen in 1965 en bevatte als belangrijke conclusie dat een gevangenisstraf met een beduidend langere duur dan in de orde van vijf jaar zeer schadelijk voor de psychische gezondheid van de gestraften was en dus eigenlijk afkeuring verdiende. Deze als waarschuwing aan het adres van de rechterlijke macht op te

---

<sup>1</sup> Zo werd het multidisciplinaire samenwerkingsverband tussen W.P.J. Pompe, P.A.H. Baan en G.Th. Kempe genoemd door J. Léauté, *Une nouvelle école de science criminelle: L'école d'Utrecht*, ed. Cujas Paris 1959. Zie hierover ook P. Moedikdo, *De Utrechtse School*, in de bundel: *Recht, macht en maipulatie*, red. C. Kelk, M. Moerings, N. Jörg en P. Moedikdo, Aula 1976, p. 90-154.

<sup>2</sup> Zie bijvoorbeeld de uitspraak van het EHRM van 4 februari 2003, Appl. 40901/99 en Appl. 52750/99, resp. *Van der Ven en Lorsche vs. The Netherlands*, waarin de toenmalige overdadige visitatiepraktijk in de EBI in strijd werd geoordeeld met de menselijke waardigheid in de zin van art. 3.

vatten gevolgtrekking is in het huidige tijdsbestek pijnlijk actueel, nu het aantal zeer lange straffen – zelfs inclusief de levenslange gevangenisstraf - in een hoog tempo aanzienlijk is toegenomen. Deze ontwikkeling blijkt vooral bij het qua punitiviteit schier onverzadigbare deel van de bevolking en van sommige politieke partijen voortdurend naar meer te smaken. Zo is herhaaldelijk, ook weer bij de kabinetsformatie in 2010, aangedrongen op het invoeren van strafminima voor ernstige delicten, waaruit bepaald geen groot vertrouwen (meer) in de rechterlijke macht spreekt.

Het ging Rijksen niet alleen om sociaal wetenschappelijk research in de technische zin, dus volgens stelselmatig kwantitatieve normen en maatstaven, maar door hem werd ruimschoots gebruik gemaakt van zijn eigen gesprekken met betrokkenen en de indrukken die deze bij hem hadden achtergelaten. Hij was duidelijk nogal fenomenologisch ingesteld en beschikte over een unieke kennis van zaken en een scherp observatievermogen. De kwalitatieve benadering lag hem dan ook zeer. Met de publicaties van zijn bevindingen, in het bijzonder de meningen van gedetineerden, heeft hij in zijn tijd veel furore gemaakt en de publieke opinie in zijn felste vormen gemobiliseerd. De keerzijde daarvan was dat hij eveneens met alle onaangename uitwassen van dien te maken kreeg: ingezonden brieven in kranten, anonieme aan hem persoonlijk toegezonden brieven, agressieve reacties uit de professionele kringen van strafrechtsjuristen etcetera.

Reeds toen schreef een lezer aan de redactie van Elseviers Weekblad (van 14 november 1959): 'Met diepe instemming heb het artikeltje op de frontpagina gelezen, waarin U het veroordeelt dat de mening van gevangenen over degenen die hen arresteerden of hen berechttten gepubliceerd wordt. Het schijnt dat wij in een wereld leven, die meer om de gevangenen geeft dan om degenen ten aanzien van wie de misdaad is gepleegd'.

Men accepteerde eenvoudig niet of nauwelijks dat de delinquent ondanks diens misdrijf een mens van vlees en bloed is, en wel een volwaardige, die in beginsel niet tot een andere dan de menselijke soort behoort, maar die om welke reden en met welke achtergrond dan ook ontspoord is geraakt en aan wie in het kader van de resocialisatie maatschappelijke perspectieven geboden dienen te worden. Juist het accentueren van de subjectieve beleving van de straf door de justitiabelen en de legitimiteit van hun stemgeluid was het eigene van de Utrechtse beweging, hetgeen echter door de buitenwereld met enige scepsis werd gezien. Strafrechtsdogmatisch gezien werd in Utrecht een ruime uitwerking gegeven, zo zou men kunnen zeggen, aan een subjectief-empirische benadering en dus aan een *gesubjectieerde versie van de vergelding*<sup>3</sup> als essentiële grondslag van het strafrecht en van het straffen. Verdedigd werd dat de feitelijke ondervinding van leed door de justitiabele in het kader van de strafrechtspleging als zodanig zou moeten worden onderkend. Het respecteren van de delinquent als medemens werd door de Utrechters gezien als minimum voorwaarde voor een gehumaniseerd strafrecht dat in een geciviliseerde samenleving betaamt. Aan deze en andere Utrechtse opvattingen is achteraf een substantiële invloed op de praktijk van de Nederlandse strafrechtspleging toegedicht.

Ik hoef, lijkt me, niet omstandig uiteen te zetten dat de hedendaagse publieke opinie vergeleken met het getij van toen zeer waarschijnlijk (beduidend ) repressiever is geworden. Het huidige veiligheidsdenken is omnipresent en vertoont bovendien een grote hardnekkigheid. Om een voorbeeld te noemen, uit naam van de veiligheid wordt het verlofsysteem van de tbs steeds strenger en rigider gemaakt, zodat per saldo de verloven veel later dan vroeger worden verleend. De veiligheid in de zin van vermindering van recidivegevaar welke de tbs door behandeling en tegelijkertijd door geleidelijke (weder)gewenning aan de samenleving nastreeft raakt langs deze weg juist enorm in gevaar.

---

<sup>3</sup> E. André de la Porte, Sanctiedifferentiatie in het strafrecht, preadvies voor de Vereniging voor Wijsbegeerte van het Recht, Handelingen 1984, p. 819, spreekt over de 'meerzinnigheid' der vergelding.

Het tbs-systeem ondergraaft zo immers gaandeweg zichzelf. Het is dan ook een belangrijke vraag in hoeverre kritische denkers over de repressieve strafrechtelijke ontwikkelingen nog wel enige invloed hebben. Compassie met de nederige en hulpbehoevende positie van de underdog lijkt geen aantrekkelijk thema (meer) voor de gemiddelde burger, laat staan voor de spraakmakende gemeente. Daarbij vervullen ook bepaalde massamedia met hun uitgesproken gepopulariseerde boodschappen en programma's zonder enige vorm van nuancering en relativering niet zelden een destructieve rol. Het euvel van het starre veiligheidsdenken, dat zich bijvoorbeeld manifesteert bij de criminalisering van stelselmatige overlastplegers in de samenleving, is dan ook iets waarover Martin Moerings in zijn Leidse oratie van 2003 getiteld: 'Straffen met het oog op veiligheid, een onderneming vol risico's' zijn grote bezorgdheid heeft laten blijken.

Indertijd dreef het door Moerings uitgevoerde onderzoek op de hoop dat meer inzicht zou worden verkregen in tal van effecten van de detentie, zoals het verslechteren van de huwelijksrelaties, het veranderen van de contacten met de familieleden, het negatiever worden van de oordelen van buurtgenoten van de betrokkenen, het verminderen van de goede verstandhouding met vrienden en kennissen en de afgenomen mogelijkheden om een baan te vinden.

Ook zou met de echtgenoten van de ex-gedetineerden gesproken moeten worden over de gezinssituatie tijdens de detentie van hun man, de opvoeding van de kinderen, de financiële problemen en niet te vergeten hun eigen emotionele problemen en hun geïsoleerd raken van de samenleving. Een en ander zou theoretisch verbonden worden met de labellingbenadering van onder meer Becker en Goffman, coryfeeën in die dagen.

Door Moerings en zijn assistent-interviewers moest naar alle mogelijke uithoeken van het land worden gereisd, aangezien 200 interviews met ex-gedetineerden en 200 gesprekken met significante anderen moesten worden gehouden. Soms hielden de betrokkenen zich niet aan de gemaakte afspraak en waren ze op de afgesproken tijd niet thuis. Zo werd een keer onverrichter zake een dag naar het Friese Pieterburen gereisd. De tijd van de mobiele telefoontjes was nog ver weg. Het lijkt me moeilijk om dan geheel te ontkomen aan alle voor de hand liggende stigmatiserende vooroordelen. Toch was daarvan bij Moerings niets te merken.

Martin Moerings' proefschrift, getiteld: 'De gevangenis uit, de maatschappij in' (1977)<sup>4</sup> was in verschillende opzichten een kind van zijn tijd.

In de eerste plaats leefde daarin weliswaar qua thematiek de Utrechtse gedachtewereld, maar zonder het sterk paternalistische karakter dat zo kenmerkend voor het denken van de vijftiger jaren was geweest. Intussen was immers het tijdperk van de democratisering en de anti-autoritaire bejegening van de burger in zijn vele hoedanigheden volop aangebroken. Het uitgangspunt van het onderzoek was dan ook dat iemand na het uitzitten van zijn gevangenisstraf weliswaar heeft voldaan aan de dure verplichtingen jegens de samenleving die hem door de rechter wegens het plegen van een strafbaar feit zijn opgelegd, maar dat hij na het verlaten van de gevangenis - anders dan het geval zou moeten zijn - toch niet met een schone lei kan beginnen: deze mogelijkheid wordt de als delinquent gelabelde noch door de overheid noch in de privé sfeer gemakkelijk geboden, nu zich daarbij tal van uit de sociologie en criminologie bekende stigmatiseringsverschijnselen voordoen.<sup>5</sup>

Maar deze verschijnselen hadden intussen ook de aandacht van de toenmaals nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen gekregen. Na de genoemde democratiseringsbewegingen in de jaren '70 was in de samenleving en zeker ook in het (straf)recht een krachtig

---

<sup>4</sup> Samsom Alphen aan den Rijn, Sociaal Culturele Reeks 1977.

<sup>5</sup> Zie M. Moerings en H. van de Bunt, Etiketten plakken, in de bundel: Recht, macht en manipulatie, p. 155-183.

*juridiseringsdenken* opgekomen: de burger werd mondiger en werd zich meer bewust van zijn rechtspositie die op vele terreinen van het maatschappelijk leven werd versterkt. Alle door en namens de overheid uitgeoefende macht diende in een rechtsstaat door het recht te worden genormeerd overeenkomstig essentiële, zowel materiële als formele, rechtswaarden en rechtsbeginselen. Het instituut in Utrecht was hiervan een fervente protagonist: dit werd in hoge mate gestimuleerd door de nieuw gekomen hoogleraar strafrecht A.A.G. Peters, die behalve jurist ook een in Berkeley geschoold socioloog was<sup>6</sup>, maar in zekere zin waren daarvoor al de wortels geplant door het werk van de vroegere Utrechtse medewerkers F. Kuitenbrouwer en P.J. Baauw, die een syllabus over het EVRM en de bindende werking daarvan in ons strafrecht hadden vervaardigd. Een landelijke primeur, denk ik. Nog vrijwel niemand zag in die tijd de potentiële betekenis van het EVRM en de daarin besloten liggende beloftes. Reeds in een vroeg stadium echter ontkiemde bij de Utrechters een vitaal geloof in het recht als middel tot maatschappelijke verbeteringen. Door deze strafrechtsbeoefenaars werd dan ook tot de essentiële doelstellingen van het strafrecht gerekend dat het zoveel mogelijk discriminatie zal tegengaan en de emancipatie van de achtergestelde burgers zoveel mogelijk zal bevorderen. Dus geen juridische zonder sociale rechtvaardigheid. Dit principe toepassend op Martin Moerings' onderzoek, kan men zeggen dat hij in wezen bezig was met onderzoek naar de sociale rechtspositie van ex-gedetineerden,<sup>7</sup> waarbij het fundamentele recht op bescherming van zijn family life een cruciale plaats innam.<sup>8</sup>

Een ander aspect van zijn onderzoeksthema was: de intermenselijke relaties, die uit humaan oogpunt in de detentiesituatie genormaliseerd en geoptimaliseerd dienen te worden en te blijven. Dit was typerend voor de toenmalige interesse voor psychologische zoektochten naar de eigen identiteit en de versterking van het gevoel van eigenwaarde via assertiviteitstrainingen, encounter groups en algemene relatieverbetering. Diverse deelluitkomsten van het onderzoek waren dan ook sprekend, zoals het feit dat zowel de gedetineerde als zijn partner sterk het gevoel hadden dat in de door hen tijdens het bezoek gevoerde gesprekken hun eigen problemen niet voldoende aan bod kwamen en dat vooral over de problemen van de ander werd gesproken.

Verder bleek een vijfde deel van de gedetineerden na de detentie te zijn gescheiden. Vaak was bij nader inzien de detentie een laatste druppel in een emmer van een reeds problematisch huwelijk vol moeilijkheden. Saillant was de bevinding dat als het huwelijk wel stand hield de man veeleer een negatieve dan een positieve ontwikkeling daarin ontwaarde, terwijl de vrouw dit soms omgekeerd ervoer, vermoedelijk omdat ze tijdens de detentie in een meer onafhankelijke positie was komen te verkeren. Sterk gezegd: de detentie van de man bleek soms een enigszins emancipatoire invloed op de positie van de (achterblijvende) vrouw te hebben.

De overkoepelende bevindingen waren weinig hoopvol: niet alleen het huwelijk was in veel gevallen vóór de detentie al slecht, hetzelfde gold zowel voor de werksituatie, nu velen ook daarvóór al werkeloos waren of problemen met hun werk hadden, als voor de woonsituatie die dikwijls evenmin goed was. Stigmatiserende reacties bleken overwegend van de kant van schoonfamilie en van buurtgenoten afkomstig te zijn.

Weliswaar werd een en ander door toedoen van de detentie nog minder gunstig dan het reeds was, waarbij de first offenders er over het algemeen iets beter voorstonden dan de recidivisten, de hoofdconclusie leek toch te zijn dat een verblijf in de gevangenis niet zozeer

---

<sup>6</sup> A.A.G. Peters, *Het rechtskarakter van het strafrecht*, inaugurele rede Utrecht, Kluwer 1972.

<sup>7</sup> W.H. Nagel, *De nieuwe Utrechtse school*, in de G.E. Mulder-bundel: *Beginselen*, Gouda Quint 1981, p. 208, vroeg zich af of Moerings' proefschrift niet ook 'Recht voor vroegere gevangenen' zou mogen worden genoemd.

<sup>8</sup> Vgl. Ria Wolleswinkel, die in haar dissertatie: *Gevangen in moederschap*, UM, Gouda Quint 1997, de detentiesituatie van vrouwen verbindt met het recht op family life.

een proces van stigmatisering en van maatschappelijke isolering *op gang zet*, maar veeleer *een uitdrukking is van een lage, slechte maatschappelijke positie*. De detentie moest dus gezien worden als een *voortzetting van een bestaande ontwikkeling* en dan in een negatieve richting.<sup>9</sup>

De vraag werpt zich op in hoeverre deze conclusie thans nog geldig is. Dit lijkt me globaal genomen zonder meer het geval te zijn, met dien verstande dat het nu veel vaker zal gaan om slechte maatschappelijke posities van mensen met een niet typisch Nederlandse achtergrond, terwijl het aantal white collar gedetineerden misschien wel enigszins is toegenomen. Doch dit doet naar mijn stellige overtuiging weinig of niets af aan de essentie van Moerings' toenmalige onderzoeksresultaten, ook al zal er waarschijnlijk tegenwoordig in meer gevallen sprake zijn van niet-formele huwelijken.

Het streven naar een humane, op resocialisatie gerichte bejegening van gedetineerden, wier sociale positie doorgaans zwak is, bleef een rode draad in Martin Moerings' werk. Vrijheidsbeneming op zichzelf werkt nu eenmaal veel deprivaties in de hand, hetgeen om een minimale vorm van compensatie vraagt. En in algemene zin heeft hem dat gebracht op de selectieve mechanismen in de strafrechtspleging, die maken dat de laagste maatschappelijke groeperingen disproportioneel vaak het voorwerp van strafrechtelijk optreden en sanctioneren zijn. Derhalve hadden juist de grenzen van het strafrecht, vanwege diens schadelijke en stigmatiserende effecten, van meet af aan zijn belangstelling. Daarnaast was elke vorm van discriminatie in het sociale vlak een verschijnsel dat hij zich heeft aangetrokken, ook bijvoorbeeld de discriminatie van homoseksuelen.

In deze sfeer zijn de belangrijkste onderwerpen van Moerings' geschriften gelegen evenals zijn andere professionele activiteiten, waarbij ik onder meer denk aan zijn lezingen en voordrachten en aan themadagen en congressen bij de organisatie waarvan hij was betrokken. Langs die weg vertegenwoordigde hij veelvuldig een herkenbaar 'Utrechtse' kleur in het palet van het gehele programma. Een goed voorbeeld was de conferentie die in 1990 in Tilburg werd gehouden over de contacten van gedetineerden met de buitenwereld en hun relaties.<sup>10</sup> Gedurende zijn gehele loopbaan is hij zijn standpunten en principes van medemenselijkheid en sociale rechtvaardigheid onverflauwd trouw gebleven. Bij sommige theoretici en critici kan men nogal eens discrepanties tussen hun opvattingen en hun persoonlijke optreden en handelen waarnemen. Zo herinner ik me de grote verbazing van J. van Weringh die alweer lang geleden op privé bezoek ging bij een collega-criminoloog, die zich liet voorstaan op zijn liberale denkbeelden over wat misdaad is en over de alternatieve wijze waarop deze tegemoet zou moeten worden getreden. Nadat hij had aangebeld hoorde hij geruime tijd vele sloten omgedraaid worden alvorens de deur voor hem openging. De collega woonde in een middeleeuwse burcht, vond Van Weringh, en weersprak daarmee zijn eigen theorieën. Maar het kan ook heel anders, zo liet ons ooit Hulsman zien, toen jongens uit zijn buurt zijn tuin verwoest hadden en in zijn huis waren binnengedrongen waar ze vervolgens enige van zijn kunstwerken hadden beschadigd. Hulsman bewerkstelligde persoonlijk dat ze niet strafrechtelijk zouden worden vervolgd, maar nodigde ze uit om de volgende zondagen zijn tuin te komen herstellen en zijn verhaal aan te horen over de betekenis van de kunst in het algemeen en wat zijn schilderijen voor hem zelf betekenden. Bij deze uiteenzettingen werden natuurlijk ook limonades geserveerd, zodat het eind van het lied was dat de zondaars steeds vroeger op de zondagochtend Hulsman uit zijn bed belden. Zo vraagt iedere theorie, zeker die van de decriminalisering, zijn persoonlijke tol.

Martin Moerings heeft zich altijd verre gehouden van *élitaire* opvattingen: aan hem onwelgevallige denkbeelden heeft hij geen concessies willen doen. Bij hem past het woord

---

<sup>9</sup> Zie pagina 240 van Moerings' proefschrift.

<sup>10</sup> Zie de bundel: *Buiten de muren* (M. Moerings en G. ter Haar, red.), Gouda Quint 1990.

van André Gide: 'Het is beter gehaat te worden om wat men ís dan geliefd te worden om wat men niet is.'

De juridisering vanuit een sociaal-kritisch perspectief, ook wel verwoord als een normatief-politiek perspectief,<sup>11</sup> is jarenlang een samenbindend thema in de Utrechtse onderzoeksprogramma's geweest. Daarbij staat de visie centraal dat het recht in de eerste plaats als functie heeft de burger via diens rechten te beschermen tegen de macht van de staat en andere in de gemeenschap uitgeoefende machtsvormen. Het was de Leidse criminoloog Willem Nagel, één van de belangrijkste sympathisanten van de Utrechtse school van Pompe cum suis,<sup>12</sup> die met betrekking tot de genoemde ontwikkelingen in de Utrechtse strafrechtswetenschappenbeoefening meende dat er sprake was van een nieuwe, dus tweede Utrechtse school.<sup>13</sup> In 1981 schetste hij in dit verband het volgende fraaie beeld: 'In de laatste jaren lijkt een beschouwing van de maatschappij en zijn functies te zijn ontstaan die (...) rechtssociologische consequenties moet hebben. Vroeger zagen wij de maatschappij als een met een aquarium te vergelijken samenlevingsklimaat waar individuen hun leefgewoonten optimaal in kunnen praktiseren. Omdat dit beleven collectief plaatsvindt, waren er regels die de bedoelde optimaliteit socialiter vaststelden. Beter dan het beeld van het aquarium is dat van een koepel, overspannen door optimaliteiten, waaronder individuen leven. Die de koepel negeert, is deviant en de gemeenschap wil over functies beschikken die het deviëren tegengaan en 'de koepel redden'. (...) Deze globale opvatting is aan het veranderen. Het is de vraag of zij wel zo 'sociologisch' was. (...) De maatschappij is meer dan de verzameling van alle mensen die beschouwd worden als te leven onder één uitspannel van het Recht. Men begint groepen van mensen te onderscheiden die aanspraken maken op eigen recht.'

Nagel signaleerde dat deze groepen als groep een eigen positie erkend willen zien, welke erkenning volgens hem bijna lijkt te wijzen op het aanvaarden van afzonderlijke kleine 'inner societies'. De verkaveling van de maatschappelijke bodem waar het recht voor geldt ging z.i. nog steeds door. 'De burgers op de bodem, ieder op zijn kavel', d.w.z. de burgers van de jaren '70 zagen de rechtsorde 'als meer geprofileerd dan hun grootouders deden'. Hij besloot deze uitvoerige passage met te stellen dat men waarschijnlijk tijd nodig zou hebben om te 'wennen aan de gedachte dat de gemeenschap niet uitsluitend van boven naar beneden regeert, maar tegelijk van onderen naar boven moet groeien om tot zin en waarde te gedijen'.<sup>14</sup>

Nagel was van oordeel dat de Oude en de Nieuwe Utrechtse ideeënwerelden qua geest duidelijk in elkaars verlengde lagen. Het tot zekere hoogte samenkomen van oud-Utrechtse, sterk gedragskundig en criminologisch getoonzette benaderingen en nieuwere, op de typisch juridisch-normatieve potenties van het recht georiënteerde opvattingen bewerkstelligde een verrijking van het onderzoek. Moerings ging van de weeromstuit naast zijn docerend en wetenschappelijk werk als socioloog (criminoloog en penoloog) alsnog rechten studeren teneinde zijn blikveld te verruimen en zijn werkzaamheden te kunnen verbreden. Op grond hiervan was hij naderhand goed op zijn plaats als rechter-plaatsvervanger, als voorzitter van beklagcommissies in het gevangeniswezen en van de commissie politiekklachten in Utrecht en last but not least als voorzitter van de sectie gevangeniswezen van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming. Dit alles past geheel in de Utrechtse traditie van

---

<sup>11</sup> Zie P. Moedikdo, *Sociologie en recht*, Boom Meppel 1974, p. 45, die daartoe verwees naar het klassieke strafrecht dat door zijn rechtsbeschermende tendentie 'deel van de politieke constitutie van de samenleving' was.

<sup>12</sup> Zie Kees Schuyt, *Het spoor terug*, J.B. Charles/W.H. Nagel 1910-1983, Balans 2010, p. 538.

<sup>13</sup> Ook J. Rummelink stelde dit in de bundel: *Strafrecht in perspectief*, Gouda Quint 1980, p. 49.

<sup>14</sup> W.H. Nagel, op. cit., p. 215-220.

onze Utrechtse voorgangers die hun academische werk plachten te combineren met tenminste enige vorm van praktijkbeoefening, dit om het realistische gehalte van hun ideeën over strafrechtelijke praktijken permanent te testen en zonodig te herijken. Bovendien ligt in dit soort werk de noodzaak besloten om ten volle aandacht te schenken aan de subjectieve beleving van mensen die gedwongen in aanraking kwamen met over hen uitgeoefend gezag en zich daardoor geschaad of gegriefd hebben gevoeld. Bij de eventueel daaruit voortvloeiende klachtbehandeling mag door de klagers een begripvolle attitude van de klachtbehandelaar worden verwacht, hetgeen natuurlijk iets heel anders is dan uiteindelijk formeel gelijk krijgen.

Deze tweesporigheid in benadering hoort de klachtrechter psychologisch aan te kunnen en ik ben er zeker van dat Martin Moerings hiervoor van nature veel talent heeft.

Zijn belangstelling voor essentiële juridische waarden naast penologische gegevens en bevindingen bleek in zijn reeds genoemde oratie.<sup>15</sup> Daarin stelde hij aan de kaak hoe de op terugdringing van de recidive en dus op beveiliging tegen overlast gerichte maatregel van strafrechtelijke opvang van verslaafden, inmiddels overgegaan in de maatregel van plaatsing van stelselmatige plegers van overlast in een inrichting voor stelselmatige daders (isd), in feite een disproportionele sanctie is: deze kan immers twee jaar duren terwijl de grondslag daarvoor wordt gevormd door enige delicten gedurende de afgelopen vijf jaar gepleegd, waarvan de ernst op zichzelf niet van dien aard hoeft te zijn dat deze een gevangenisstraf van twee jaren zou rechtvaardigen. Wat het beoogde doel van beveiliging door terugdringing van de recidive betreft: de oplegging van de maatregel is 'een reactie op een gevaarlijke situatie die is ontstaan doordat meerdere personen tegelijkertijd op grote schaal overlast aan anderen bezorgen en dus gezamenlijk gevoelens van onveiligheid kweken. De dader krijgt derhalve niet de door hemzelf veroorzaakte, maar de door de categorie waartoe hij wordt gerekend veroorzaakte overlast in de schoenen geschoven. Zo wordt 'de relatie tussen risicostatistiek en onschadelijkmaking alsmaar inniger' stelt de orator terecht.

Doch ook de daarbij gebruikte risicotaxaties voorzover deze zijn gebaseerd op berekeningen aan de hand van statistische, historische gegevens en factoren zijn eigenlijk te grof voor betrouwbare individuele voorspellingen. Kortom in de combinatie van juridische beginselen en criminologische technieken liggen Moerings' kritische noties ten aanzien van een sanctie die vanwege zijn ingeschapen disproportionaliteit tot maatregel (in het algemeen belang) en niet tot straf is bestempeld.

Martin Moerings' verknochtheid aan het thema van de subjectieve beleving van de onvrijheid kwam wederom tot zijn recht in een uitstekend initiatief om in 2008, dat was vijftig jaar na de publicatie van Rijkxen's meningen van gedetineerden, opnieuw een dergelijk onderzoek te verrichten. Ditmaal geschiedde dat met de hulp van Leidse criminologiestudenten die behalve het veldwerk (het houden van enquêtes) ook een deel van de analyses verrichtten. Dit onderzoek werd mede begeleid door Miranda Boone en Stijn Franke.<sup>16</sup>

Het onderzoek van Rijkxen was indertijd absoluut baanbrekend te noemen aangezien het de strafrechtelijke autoriteiten, de advocatuur, het gevangenispersoneel en de reclassering krachtig confronteerde met de 'binnenkant' van de straf en de straftenuitvoerlegging zodat hen de schellen van de ogen vielen. De betekenis die door de justitiabelen zelf aan de houding en het optreden van degenen die in de strafrechtspleging werkzaam zijn werd gehecht en de wijze waarop dit alles door hen subjectief werd ervaren heeft, zoals het wel gezegd is, tot 'zelfonderzoek' geroept bij degenen op wie de meningen betrekking hadden. Als het goed

---

<sup>15</sup> M. Moerings, Straffen met het oog op veiligheid, een onderneming vol risico's, inaugurele rede UL, 2003.

<sup>16</sup> M. Moerings, M. Boone en A.A. Franke, Meningen van gedetineerden - vijftig jaar later, BJU 2008, p.119-121.

was hadden zij zich naar aanleiding van deze meningen de gewetensvraag te stellen of het in de strafrechtspleging niet her en der wat anders zou kunnen toegaan.

Het verschil tussen toen en nu is wel, dat met open dagen voor het publiek, door gepubliceerde interviews met justitiabelen en via tv-uitzendingen veel meer dan vroeger over de binnenkant van de straf bekend wordt, zij het natuurlijk niet stelselmatig. Maar een gesloten inrichting, van welke aard en met welke bestemming dan ook, is en blijft een gesloten ruimte die een hele wereld zo goed als verborgen houdt, omdat deze noch feitelijk, noch emotioneel door de buitenstaander in volle omvang betreden kan worden.

Het recente onderzoek leidt uiterlijk tot een aantal andere bevindingen dan vijftig jaar geleden: stinkende tonnen zijn in de cellen niet meer te vinden en ook chambrettes (slaapkooien) zijn verdwenen, terwijl de tv zijn intree heeft gedaan. Anderzijds is sinds enige jaren het gebruik van meerpersoonscellen ingevoerd. Maar schijn kan ook enigszins bedriegen, zeker in het licht van de ontwikkelingen van de tijd. Over het wezenlijke van de gevangenschap, nl. dat men geheel afhankelijk is van het dagelijkse personeel dat de gedetineerde soms teveel als een nummer behandelt, dat het regime rigoureuus is en het eten te weinig gevarieerd, dat de arbeid monotoon is of zelfs de geest afstompt en dat zowel de resocialisatie als de communicatie met de buitenwereld uiterst schraal is, blijft worden geklaagd.<sup>17</sup>

Ook nu weer zou dit eigenlijk tot een serieus zelfonderzoek aanleiding moeten geven. En zoals het in de onderzoekswereld gaat: uit het ene onderzoek komt vaak het volgende voort. Wie weet.

Tenslotte: deze bijdrage begint met een citaat van mijn vader. Uit dit gedichtje spreekt de diepgevoelde menselijke behoefte aan vrijheidsbeleving, die zich des te scherper pleegt te manifesteren naarmate de vrijheid meer in het gedrang komt, zelfs als aardse verleidingen in het spel zijn.

Prof. dr Constantijn Kelk  
(Emeritus hoogleraar straf(proces)recht en penitentiair recht  
Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht)

---

<sup>17</sup> Zie hierover ook de boeksignalering van M.M. Kommer, in *Sancties* 2010, p. 201-203.



